

ЖКНІІВ

ISSN 0208—0710

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

hrushevsky.nbuuv.gov.ua

3. 1992

ЩОМІСЯЧНИЙ
ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ

ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИК:

СПІЛКА ПИСЬМЕННИКІВ

УКРАЇНИ

ТА КИЇВСЬКА

ПИСЬМЕННИЦЬКА

ОРГАНІЗАЦІЯ

ВИДАВЕЦЬ:

КИЇВ

ВИДАВНИЦТВО

«УКРАЇНСЬКИЙ

ПИСЬМЕННИК»

Зареєстровано
Державним
Комітетом України
по пресі
Свідоцтво
Серія КП № 210
Видається з 1983 року

Головний редактор
П. М. ПЕРЕБИЙНІС

Редакційна колегія:
О. О. ВАСИЛЬКІВСЬКИЙ
(відповідальний секретар),
М. С. ВІНГРАНОВСЬКИЙ,
Є. П. ГУЦАЛО,
В. Г. ДРОЗД,
М. Г. ЖУЛИНСЬКИЙ,
П. А. ЗАГРЕВЕЛЬНИЙ,
П. П. ЗАСЕНКО,
А. С. КАМІНЧУК,
Л. Ю. КОПАНЬ
(заступник
головного редактора),
Д. О. МІЩЕНКО,
Ю. М. МУШКЕТИК,
П. І. ОСАДЧУК,
Д. В. ПАВЛИЧКО,
В. Г. РЕШЕТИЛОВ,
Ю. О. СЕРДЮК,
О. О. СИЗОНЕНКО,
М. Б. СЛАВИНСЬКИЙ,
Ю. М. ЩЕРБАК

Редакція:
В. Ф. Баранов,
Л. І. Брюховецька,
Г. Г. Кияшко

Художній редактор
В. П. Васильєв
Технічний редактор
С. Н. Старошук
Коректори
Н. О. Кончаківська,
Л. Г. Філіпченко

З М І С Т

НАРОДОЗНАВСТВО

- 3 *Силенко Лев.* ПЕРЕОЦІНКА ДУХОВНОЇ ВАРТОСТІ
130 *Грушевський Михайло.* СПОМИНИ
143 *Номіс Матвій.* УКРАЇНСЬКІ ПРИКАЗКИ, ПРИСЛІВ'Я І
ТАКЕ ІНШЕ

ПОЕЗІЯ

- 20 *Шевченко Вячеслав.* З ТРЕМКОЮ ПАМ'ЯТТЮ СВІЧІ
21 *Хоменко Наталія.* В КУПЕЛІ НІЖНОЇ ЛЮБОВІ
23 *Лисенко Валентина.* ЖОВТОГАРЯЧА ХВИЛЯ ЖИТА
99 *Сіпаков Янка.* ХАТА. Поема

ПРОЗА

- 25 *Тарнавський Валентин.* МАТРІОПОЛЬ. Фантастичний роман
89 *Рубан Василь.* НА ПРОТИЛЕЖНОМУ БОЦІ ВІД ДОБРА

ПУБЛІЦИСТИКА

- 108 *Лиша Раїса.* КОТРИЙ ЯНГОЛ СУРМИТЬ?

КРИТИКА

- Література дев'яностих років: проблеми, тенденції, перспек-
тиви
115 *Славинський Микола.* РІЗНОГОЛОССЯ
119 КАРДІОГРАМА СЛОВА
Книжковий калейдоскоп
119 *Пастушенко Леонід.* ЖАРИНИ ЧАСУ
Розвідки. Знахідки. Спогади
121 *Шалагінова Леся.* СЕСТРИ
127 *Карклін Галина-Інга.* ТРИ ДІАЛОГИ

МИСТЕЦТВО

- 153 *Майданська Софія.* ШЕВЧЕНКО І МУЗИКА
158 *Терлецький Віктор.* НОВЕ ІМ'Я З КОЛА КОБЗАРЯ
160 *Брюховецька Лариса.* НЕЗНИЩЕННА «СОВІСТЬ»
У майстерні художника
165 *Соловійов Віктор.* «МУЗЕЙ НЕ ЗАКІНЧИВСЯ»
Іконостас України
167 *Панич Ірина.* ПОКРОВ БОГОМАТЕРІ З ПОРТРЕТОМ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

розвіялися і одійшли в минувшину, удалось витренірувати їх в тім культі «одмітки», як се було в планах нової шкільної політики: вони лізли з шкіри, щоб заслужити високі ноти з усіх предметів, — особливо тих, які висувалися наперед новими шкільними планами, себто в «класичних гімназіях» — «древні язики», як їх називано.

Директор, інспектор і «класний наставник» наш Хевсуріані вперед смакували тріумфи нашої гімназії. Як власники стаєнь з кіньми, що висилаються на перегони, «скаковых конюшен», слідували за нашими настроями й темпераментом — готовістю скакати «не щадя живота и до последней капли крови», як писалось в старих текстах присяги. Я вже згадував, як Хевсуріані задумав умисно знизити нам ноти, в другім кварталі, здається, що [б] дати шпори нашій амбіції — не покладатись на наші знання, а «повторяти» і «вправлятись» до безпам'ятности. Директор наш збирався потішити свою амбіцію небувалою церемонією: роздати абітурієнтам медалів. Досі звичайно на випуск припадала одна золота медаль і одна дві срібні, або й самі тільки срібні, без золота, і медалі виписувалися з Петербурга, з монетного двору після затвердження всіх протоколів округою, так що абітурієнти діставали їх потім в гімназійній канцелярії без усякої паради, самі або через своїх упо[вно]важених. Тепер директор сподівався, що в нашім випуску буде п'ять золотих медалів і багато срібних, і хотів похвалитись перед тифліським світом таким рекордним досягненням своєї гімназії: виписав медалі наперед, так би сказати, на риск, з тим щоб при кінці матури дістати зараз затвердження округи і роздати медалі абітурієнтам в повнім складі, в присутності всього учительського персоналу і всякої публіки. І ученики, підбичовані сими чутками про медальні й усякі інші рекорди, готовилися з шкіри лізти, щоб сі рекорди оправдати чи з них скористати[сь].

Не було єдиного нашого щирого приятеля, свобідного від усяких амбіцій — А. Ф. Якшича, щоб своїм словом до певної міри міг погамувати сей масовий психоз. Він захорував: дістав сильні приливи крові, стратив сон, знервувався, пробував вийти з сього за поміччю суворой дієти, але нарешті взяв відпустку і поїхав на курацію за кордон — з заміром уже не вернутися більше на службу. Ми з великим жалем його прово[д]жали, піднесли йому адресу й пам'ятковий дарунок. Лекції ла-

тинської мови перейняв по нім Дрбоглав, що видимо не знав, що з нами робити і кінець кінцем видумав особливий спосіб проникання в дух античних письменників: в класі на годинах ученики читали на голос поезії Горація в латинським тексті і потім в російським перекладі Фета. Ніхто тих текстів, ні перекладів не слухав, час марнувався, а тим часом над нами висіла гроза клявзурних перекладів з російського на латинське.

Я, сповняючи свій намір, навійний розмовами з Якшичом, самотужки студіював потрохи Горація, спровадивши старе, але дуже інформативне видання швейцарського філолога Ореллія²⁵, з детальним латинським текстом. Розчитався в нім незле, так що міг справді розбиратися в його поезії. Але з наближенням матури, рішив відкласти всякі партикулярні²⁶ заняття і взятися за повторення. Властиво, я був підготовлений до іспитів і так більше, ніж треба, — але й я піддавався тому бойовому настрою, що нам піддавала гімназійна верхівка: треба напружити всі сили, щоб наша гімназія взяла рекорд, і я в ній! З великопостними заговинами взявся я до систематичної репетиції всього, що мало бути показане на іспиті. Сюди не входили нові мови, географія тощо — але мали здавати «Закон божий», від біблійної історії до катехизиса, історія, класичних авторів тощо. Я щодня віддавав кілька годин часу на сю роботу і навіть на великодні свята не поїхав додому, мовляв, щоб не тратити часу, а властиво — не виходити з того піднесеного спортивного настрою, в яким я перебував. Після великодня нам — тим пансіонерам, що лишались в пансіоні на час іспитів, — дали окрему класу на долині — здається, се була восьма паралельна класа для мешкання — спання і занять. Класи припинились та мали цілком віддатись приготуванню до іспиту. Ми почували себе як молодики в пробі, замкнені в вежі, в сій кімнаті, що дійсно як якась в'язниця підіймалась на другім поверсі над бічною улицею, що йшла під гімназійним будинком, і милосердні душі з знайомих дівчат подавали ввечері своїм кавалерам булки, котрі зачіпляли на шнурок і витягали нагору, осолоджуючи тим остогидлий пансіонський чай.

Але тим часом як верхівка готовилася до рекордної проби — серед абітурієнтів, за старою і незмінною традицією, ішла напружена секретна розвідка, щоб дістати теми клявзур. З року на рік існував такий секретний

комітет, як масонська ложа, що вживала всіх заходів, щоб видобути сі теми бодай за кілька днів і розіслати по гімназіях округи: п'ять тем, вичислених вище — російське «сочинение», тексти для перекладу на латинську і грецьку мову, задачі з алгебри і геометрії. Я не належав до цього комітету і не знаю, як він був організований, як підтримувалась у нім безперервність роботи зі зміною абітурієнтів, якими зв'язками він розпоряджав і яких заходів уживав. Очевидно, найзвичайнішим способом було купування якого-небудь нещасного чинуші, що міг би ті теми викрасти і дати відписати, ризкуючи вилетіти за се з посади. На [се] звичайно й збиралися гроші — по кілька рублів з кожного абітурієнта. Зібрано і сим разом; але того року теми тримано в особливій секреті; і тому комітетові вхопилися за іншу комбінацію: того року мав сідати до матури синок одного з директорів, хлопець не з метких, і припускалось, що його мамаша — особа дуже метка і енергійна, постаряється добути йому тему: лишалось вплинути на хлопця, щоб він поділився темами з товаришами. Ся місія положена була на одного з товаришів його класи — великого гуляку, з котрим він приятелював; йому в розпорядження давалися гроші з зібраної суми. Він мав розгуляти директорського синка в такій мірі, аби він зробив, що йому скаже: поділився темами чи викрав їх у свого батька.

Була се досить брудна справа, як бачите. Індивідуально, з власної ініціативи, зробити щось таке — ледве чи багато найшлось би на таке охочих. Але робилось громадою, робилось по традиції, робилось, мовляв, в інтересі слабших товаришів, котрим загрожувала небезпека по таким довгим і безрадісним плаванню по темнім морю класицизму — втопитися при березі матури. Спорт протиставлявся спортові: шкільна округа, директори, інспектори і всякі інші вороги роду людського заготовляли в секреті такі погибельні бомби проти ученичої класи, в вигляді натуральних тем — ставало пунктом честі для ученичої класи протиставити їх лукавству своєму лукавству, вирвати з їх рук погибельну тайну якими б не було способами і зробити нешкідливими. Се нейтралізувало морально-обридливі сторони афери, забивало поганій сморід, що йшов від неї.

Справа вдалась, «руська тема» була директорським синком виловлена і передана нам за два дні до іспиту. Всі

засіли виробляти собі «сочинение». Кращі ученики були обов'язані написати щось не лихе і не занадто добре, щоб не виявити своїх пальців, — для слабших товаришів.

В день іспиту нас усіх — абітурієнтів з обох паралельних клас зібрано в великій репетиційній залі, і директор з усім педагогічним сонмищем, замкнувши двері, на очах усіх роздерли опечатаний округою конверт і проголосили тему. Була та сама, що нам стала звісна два дні тому.

В радіснім, можна сказати, триумфальнім настрої, не хвилюючись і не спішаючи, стали писати приготовлене з вечора. О 12-й годині економ приніс снідання, небувало тонке — по парі яєць! В прописаний час «сочинения» віддано. Клявзура скінчилась.

Але не встигли ми відпочити і натішитися з цього успіху — як вдарила нас страшна новина: наше лукавство викрито!

Спекуляція на слабу вдачу директорського синка обернулась до нас своєю оборотною стороною: як не витримав синок товариського натиску і підвів родителів, так зараз потім не витримав перед родителями і видав товаришів: признався мамаші, як дав їм тему, мамаша папаші, папаша, — запобігаючи можливим небезпечним наслідкам, коли б справа викрилася поза ним, подав офіціальний рапорт попечителеві, і так сіла маком ученича класа!

Можна собі уявити роз'ярення наших дресировщиків, власників скакової конюшні! Суперництво між директорами мусило яскраво виявити себе. Наш директор мусив відчувати як персональну пакість собі ту родинну трагедію, що відігралася з нещасливий сім'ї другого директора з його синком. Наш зверх-берейтор Хевсуріані не [з]находив виразів своїй злості, докоряючи нам за таке «посрамленіє» його класи, гімназії, математики і всього святого на світі. «Вам готовили небувалу параду, а ви тепер будете тікати, як злодії» — «как ворі», в його хевсурській прононсі, котре ми не залишили скопірувати(?) для себе — не вважаючи на наш пригнічений настрій.

З страхом чекали ми наслідків: ну ж позбавлять нас дипломів, і лишать на другий рік, або що найстрашніше — пустять в світ без матури «з свідоцтвами восьмої класи», себто без права вступати до вищих шкіл, що вимагали матури.

Інспектор натякав, що ми могли б відвести від себе біду, коли б довели, що се була справа не нашої, а другої

гімназії, і вона тільки притягла нас до сеї афери. Так далеко ми не могли іти, але тим не менше вислано було депутацію до попечителя з якимись нерішучими заявами, щоб якось зменшити свою відповідальність. Розуміється, мусив бути в ній і я, і переживати хвили глибокого пониження, бачучи, що нам очевидно не вірять, поскільки ми не хотіли дати якихось фактичних ревелцій²⁷, імен і фактів, а балансували на загальних фразах. Караваєв затримав мене на хвилю — бідолаха видимо вагавсь між бажанням сказати кілька слів спочуття і потіхи і офіційною холодністю супроти «проступників».

— От воно як,— видавив він нарешті з себе, не зважившись на ніщо більш виразисте. Але я почував себе як побитий пес.

Нарешті нам оголосили резолюцію округи: вона була досить милосердна з огляду на блискучі успіхи і взірцеву поведінку під час всього попереднього гімназійного курсу. Замість викраденої теми давалась нова, інші теми, хоч не викрадені, теж замінялись іншими. За наш проступок випуск позбавлявся медалів, але ніяких караючих нот в атестатах.

Таким чином, ученики слабші не терпіли нічого, кара спадала на кращих учеників — кандидатів на медалі. Начальство поступило згідно з євангельською заповіддю: хто більше має, з того більше візьмуть, або, згідно з тифліським анекдотом про <...> що, напиряючи на передній ряди гальорки, відповідав на протести: «Передні сидиш, все терпи». Дипломи середніх і слабших не мали викликати підозрінь, але медалісти мали замість медалів дістати дипломи підозрілі: бо високі одмітки показували, що абітурієнт повинен був дістати медаль, а коли про неї не згадувалось, ясно було, що [це] «лишенець», кажучи теперішнім терміном, що він щось наброїв і тому був позбавлений медалі. Медальники нервувались, і їх незадоволення проривалось в жалях, що їм прийшлося терпіти за справу, котрої вони властиво не потребували для себе, і діставали на се сердиті і формально справедливі репліки, що вони ж не заявляли ніякого протесту, коли робилися заходи за теми.

В сій клясній сердитій атмосфері пройшла клявзура, за нею усні іспити. Клявзурні роботи на нові теми написано загалом добре, мої відповіді на усних іспитках викликали здивовання своєю чіткістю і ґрунтовністю, на своєю «закону божого» засідав якийсь маленький архиєрей, так [він] просто

захоплений був, як я відповідав самим біблійним стилем. Але вся приємність була убита, ніщо вже не тішило нас. Хевсуріані радив не більше, не менше, як лишитися добровільно ще на рік, щоб вернути собі страчені медалі! На се ми, розуміється, не рішались, тим не менше були вбиті сею катастрофою. Не було з нами Якшича, щоб нас опам'ятати: чхайте на медалі і на одмітки! Тіштеся з того, що виходите за гімназійні ґрати на ширшу, свобідніщу стежку вищої школи!

Правда, тодішня вища школа під натиском реакції все більше наближалась до толстовської «класичної гімназії», а за нею теж не стелилося ніяких широких шляхів життя. Наступали найбільш задушливі часи царизму!

Я одержав в сім часі листа від нього [Якшича] з-за кордону, але, не підозрюючи нашого нещастя і гіркого похмілля від нього, він підіймав іншу справу: щоб срібний збанок, піднесений йому від нас на виїзді і полишений ним в Тифлісі, продати і гроші обернути на користь незасібних абітурієнтів. Я передав се комітетові, щоб він зробив згідно з його волею. Сам я тепер нічим не хотів за[й]нятися, не ходив до знайомих, уникав взагалі всяких розмов і товариства.

Одна справа змусила мене вийти з сеї протрації. Мойому кузенові Василеві знову не повезло: не хотіли його перевести до восьмої класи, — він мусив її кинути без надії на матуру. Головною завадою була низька нота з грецької мови. Я здобувсь на енергію і відвагу і пішов до «класного наставника» його класи, з котрим був знайомий з колишньої комуні Якшича і до самого Гуммеля — попробувати, чи не можна чимсь поправити справу. Але «класний наставник» сховався до свого футляра, а Гуммель, з усякими виразами жалю і спочуття, витяг кузенове extempore (переклад, зроблений в класі без підготовки на дану тему) і показав, скільки в ній помилок; з такими помилками не можна пустити людину в світ, дарма що можна було присягти, що якраз грецька мова ніколи йому на ніщо на сім світі не придасться. Долю мого кузена поправити було неможливо, він мусив закинути думку про університет і подався до харківського ветеринарного інституту, що приймав без матури.

Я при сій нагоді з болючою увагою спостерігав, як змінилися відносини до мене по натуральній катастрофі: з якою здержливістю ставилися до мене — як до такого, що потерпів аварію.

Почував я себе препогано і написав

малодушного листа до батька — сповіщаючи про катастрофу, просив не гніватись, а коли може — приїхати по мене, коли будемо роз'їздитися по матурі. Розуміється, цілком нічого було його трудити, і не було для нього ніякою приємністю мати розмови з усякими педагогічними персонами з приводу нашого провалу, — моє прохання свідчило про глибоке пригноблення і упадок духа. Так, очевидно, і зрозумів се батько і не відмовився сповнити моє бажання. Він приїхав за день чи за два до нашого розпуску, що відбувся більше ніж скромно, без усякої церемонії, — дійсно потихеньку, «як ворі», кажучи словами Хевсуріані — не спромігшися навіть на яке-небудь товариське прощання між собою: опротивили ми оден одному по сій брудній історії, котру було пророблено для тих проклятих тем. Батько в св[о]їй життєвій мудрості обійшовся без яких-небудь докорів і навіть не заводив розмову на сю болючу тему, а коли й повертався до неї — то тільки з тим, щоб сказати щось, що могло б мене підбадьорити і підняти настрої. Такі були балачки його старого кутаїського товариша — помічника попечителя Ілляшенка, котрого він відвідав: той жалувал, що взагалі так роздули і надали такого значення епізодові, властиво цілком звичайному, що викликається самою організацією іспитів зрілості, майже неминуче.

Хоч мені було дуже совісно, що я викликав батька в поміч, як мала дитина, але його приїзд дійсно поміг мені перенести сі прикрі і болючі хвили. Він маніфестував, що родина в кожнім разі не виракається мене, і, одвертаючись від гімназії як невдалої стадії свого життя, я ще маю під собою якусь тверду базу. Мені відразу безконечно противна стала вся отся гімназійна суєта — ще недавно така значуща, що напоняла і стимулювала моє життя — одмітки, відносини начальства, репутація, товариські відносини. Хотілось се все якнайскорше кинути, відійти, перегорнути як прочитану і тим самим неінтересну сторінку і почати щось нове.

В середніх днях червня ми виїхали з Тифліса. Переїзд через Кавказькі гори в сім часі — се щось несказанно гарне — поема короткого ніжного розцвіту природи на порозі вічного оледеніння. Дикі азалії, альпійські рози, і предивно сині незабудьки зацвітали навіть серед ледівців — де

тільки кусник глини висунеться з-під ледяної кори, розбитої промінням літнього сонця. Але психіка моя була занадто збентежена і принижена свіжопрожитим і ще не пережитим. Я пригадував собі, як 6 літ тому переїздив сею дорогою в такім же збентеженім і пригнобленім настрою — виходячи з сім'ї, щоб вступити на нову, грізну і небезпечну путь, і тепер знову вертався до сім'ї, програвши сю партію. Між сими двома пунктами лежала доба високолетних амбіцій і великих досягнень. Я утворив собі репутацію виімково здібної людини, вона лишалась при мені і по пережитій катастрофі, але ся катастрофа виявила для мене, в моїх очах психічну незрівноваженість і слабкість. Я дав своїм амбіціям завести мене на ковзкі стежки, допустився вчинків, до котрих не смів потім признатись, мусів їх відпекуватись і понижатись. Се було недопустимо. Я занадто розпустив свої потяги, свої амбіції, сього більше не повинно бути, програма життя мусила бути ґрунтовно зревизована і перебудована.

XL

Те, що довелось слідом пережити дома, причинилось до такого ревізїонізму в напрямі приборкання своєї індивідуальності, її потягів і бажань.

Ми застали дома сумні вісті: маленький братчик Василь, що родився під сам новий рік, під Василія, хорував дизентерією, і нічого не можна було поробити. Його викликали на сей світ в реванш спустошенням, заданим нашої родині смертю три роки тому, — але мати не мала вже сил поставити його на ноги. Лікар домагався для нього сильнішої поживи, настоював, щоб взяли для нього мамку, але се цілком противилось родинним традиціям, брати мамку — се була панська забаганка, щось неприродне, майже непристойне — всіх дітей годували самі матері, що могло бути для дитини здоровше, як молоко матері? Малоги підготовували «швейцарською мукою», молоком коров'ячим, але він хорував і видимо слаб і гас. Батько по повороті виїхав в шкільних справах, ми зісталися самі з матір'ю навч з сею страшною хворобою, що з дня на день руйнувала життя дитини. Психічне пригноблення, пережите мною, вилилося в обгострену релігійну манію, в релігійний мистицизм. Я випрошував божої ласки, якогось чуда, що повер-

нуло б життя дитині. Чудо не прийшло, дитина вмерла. Треба було ховати. Я вперше опинився навч з смертю, і в неприсутності батька мусів зайнятися всіма справами похорону. Нікому було помощи ні поради; мати була цілком пририта, і нікого з знайомих не хотілося кликати до помочі. Я замовляв домовину, могилу — поруч могил померлих в 1882 році, духовних і похоронні дроги — тоді все се ще було дуже примітивне у Владикавказі.

Раптом мене обхопив страх — ну ж ми поховаємо ще живого?! Страшні історії заживо похованих, коли-небудь читані або оповідані, встали в моїй уяві. Я почув на собі страшну відповідальність. Покликав лікаря, просив обслідувати маленького небіжчика. Лікар послухав серце, і запевнив, що сумніву бути не може. Я все ж не був спокійний, хоч було легкий запах розкладу можна було відчуті.

Поховали. Батько приїхав в кілька день по похороні. Щоб розбити тяжку атмосферу смерті, виїхали «на хутір» за місто. Мешкалось там не дуже вигідно. Вдень, коли можна було вибрати яке-небудь дерево з тінню і лежати годинами, читаючи книжку, було добре. Полуденне літнє повітря висіло важким покровом над розімліною землею, і гірська верховина тихо курилася ле[г]кими хмарами серед блакитного небозводу. Але ночі були прикрі. В маленькім мезоніку, де я мав спати разом з молодшим братом, було душно від залізного даху — він простилав тільки під ранок. Господарське подвір'я, кухня, корівник — все було під одним дахом, відти мухи і не дуже приємні вітри. Тому якнайбільше часу я старався проводити поза домом, серед мовчазного степу. Я замкнувся в собі, уникав знайомих і розмов з ними. Вони дивувались зміні, що сталася в мені — ні сліду давнішої експансивності і товари[сь]кості не було в мені. Я віддався підсумкам внутрішньої кризи, що сталася в мені — виробленню нового світогляду.

Тоді сей процес здавався мені чисто індивідуальним: я пережив моральний крах і шукав твердих підстав світогляду, щоб забезпечити себе від повторення чогось подібного. Але тепер, розглядаючи сей епізод з сороклітньої перспективи, я бачу ясно в нім відбиття загальної депресії і упадочності, що переживалось громадянством взагалі, після дискредитації революційного руху 1870-х рр. «Смирися, гордый человек», кликав Достоевс[ь]кий пушкінськими словами на пушкінським святі, і цвіт російської інтелігенції

супроводив ентузіастичними оплесками сей поклик, адресований йому. Великий містик, переживши сам страшну кризу і від революційних, раціоналістичних мрій, різко скрутивши вбік реакційного аскетизму і містицизму, кликав в слід за собою се бідне громадянство, що насмілилося виткнути носа з-під тяжкої плити офіціального православ'я, самодержав'я і народності і почали думати про громадську активність, про раціоналізацію життя, про ревізію старої моралі, і понесла аварію на перших кроках сеї активності. «Не тратьте, дядьку, сили, спускайтеся на дно!». Замість мудрувати на власну відповідальність, шукати нових доріг, — спокійніш і легше звернути на старі, віками протоптані стежки, зложити відповідальність на завіти предків, на мораль тисячоліть. Переможна реакція турбила се на всіх розстайних дорогах, шепотіла всякими голосами при всякій нагоді. Моя психічна депресія — моє відречення від сміливої ініціативи, від культу сміливої індивідуальності, від боротьби против моралі пануючих, проповіданої поневоленими.

Я констатував, що джерелом мого нещастя була амбіція, бажання висунути, піднести якнайвище свою індивідуальність. Воно зробило мене перебірчивим в способах, попхнуло на компроміси з своїми власними поняттями морального і неморального, дозволеного і недозволеного.

Такі бувають наслідки, коли людина розпускає свої бажання, потурає їм і дає їм собою водити. Тоді бажання стає йому мірою речей, і він все підпорядковує йому: моральний закон і своє почуття дозволеного і недозволеного — своє сумління.

Се те, що в християнській моралі зветься гріхом. Піддаватись своїм бажанням — значить грішити. Припадково бажання може бути нешкідливе або шкідливе — але саме піддавання бажанням уже небезпечне, воно носить в собі можливість проступку проти свого сумління. Тому чоловік передусім має виховувати в собі відпорність против бажань. Кожне бажання мусить викликати в нім відрух, щоб не піддатись йому неоглядно. Діяльність людини повинна керуватися не бажаннями, а веліннями його сумління або почуттям обов'язку. Його увага завсіди мусить бути чуливою насторожена на се пильнування обов'язку.

Але се сповнювання обов'язку не повинно бути приводом до того, [щоб] тішитися своєю моральною досконалістю. Раз спіткнувшись через свою

амбіцію, я повинен уникати всього, що може її годувати — тікати від всього, що може підіймати, сублімувати мою індивідуальність, а навпаки, добре для мене підводити свою амбіцію під удари, під образи. Треба приборкувати свої бажання і розпи[н]ати своє самолюбство.

Дійшовши до таких висновків, я зійшов на небезпечний ґрунт християнського, православного аскетизму, що на протязі двох тисячоліть вигострював свою вигадливість на таких рецептах обмежування і задавлювання своєї індивідуальності. Ся сфера мені була добре знайома з родинних традицій, з шкільної науки «закона божого» і з тої лектури, до котрої я тепер став себе змушувати силоміць — замість тої «світської» літератури, до котрої тягли мене всі бажання. Я, напр[и]клад, став наломлювати себе до священня всякого роду свят — не тільки вистоювати пунктуально всякі богослуження, а і поза тим «святити» сі дні — не читати нічого, крім церковної, релігійної літератури, котрої подостатком назбиралось у батька з його семінарських часів і з пізніших його надбань — в зв'язку з працями над підручником. Таке святкування на агліїський, пуританський спосіб було мені глибоко противне — але я тому саме наломлював себе до нього, тому що се мені було таке противне.

Як відомо, в християнській доктрині від самого початку боролися два напрями: оден більш ліберальний «духовний», зв'язаний з іменем апостола Павла, що клав вагу і натиск на те, щоб людина перейнялась християнським світоглядом, «вірою і любов'ю», а, мовляв, обряд і виконання завітних приписів закону — се річ маловажна і необов'язкова, — і напрям, одідичений від юдаїзму, від старої синагоги — що настоював на виконанні сих законних приписів як речі обов'язкової для християнства, як парості юдаїзму. Починаючи від науки Христа, так як вона викладається в Євангеліях, і до найновіших часів цілий ряд визначних учителів церкви настоювали на тім, що дрібязковий обрядовий формалізм юдейської реставрації — коли реставрувався храм, і кодифікувались і канонізувались різні обрядові традиції, не годяться з духом християнства. Але, з другої сторони, раз у раз всередині християнства прокидалися течії, які вважали те духовне християнство занадто ліберальним, на їх погляд, воно занадто розпускало волю людини, його потяги і бажання; вони вважали по-

трібним дисциплінувати людину твердими категоричними вимогами, непохитними імперативами і хилилися більш або менш свідомо в бік старозавітного юдейського ригоризму і обрядовості. Так було з тільки що згаданим пуританізмом і з великоруським старовітством.

Батько мій твердо стояв за духовний, ліберальний напрям, і я з ним в теорії був солідарний. Я твердо приймав гадки Костомарова, що обрядовий ригоризм — се прикмета великоруської народньої вдачі, українська ж відкидає обрядовий формалізм і казуїстику. Але для дисципліни, щоб воля не розпускалась під покровом ліберальної інтерпретації обов'язку — так само як згадані вище ригористичні доктрини, я вважав своїм обов'язком наломлювати себе до суворого формалізму — хоч як при тім нарікав на таке злочинне самогубство, таке «фарисейство» в обрядовості.

Я захо[д]жу тут вперед — характеризуючи взагалі сю стадію мого духового життя, що почалось натуральною катастрофою і смертю мого малого брата і потривала майже десять літ: між двадцятим і тридцятим роком мого життя, в круглих цифрах. Я тяжко страждав від сього розладу в своїм духовім життю — тим тяжче, що не [було з ким] поділитися сими своїми стражданнями. Хто б зрозумів душевну трагедію, наче вихоплену з якої-небудь середньовічної легенди і перенесену в часи позитивізму і атеїзму; як довго і детально треба було б вводити в психологічні суперечності і антиномії, щоб ввести в розуміння сеї моєї внутрішньої боротьби. Коли я пробував се зробити, кінчалось тим, що я відкривав тільки частину більш близьку і більше зрозумілу людині, якій я звирявся, а через се й її завваження не мали для мене повної ваги — бо вони не обхоплювали повного комплексу тих протиріч, в яких я обертався. Я був пошнечений власним силам і власними силами мусив пережити їх. Але пережити їх було незвичайно тяжко — особливо перші роки.

Всіма силами свого інтелекту я протестував против тому забобонному формалізму, котрому піддався — і тим не менше виконував різні обряди, тратив масу часу на ходження до церкви, повторювання по кілька разів тих самих молитов — тому що прочитав їх без повної уваги і скуплення — десь в процесі читання думка моя відбігла на хвилю, чи що. — Тому-бо мене лякала гадка, що, не виконавши

сього імперативу, я потім жалуватиму сього упущення, якого не можна буде поправити — як грішники по смерті жалуватимуть безповоротно упущеного життя.

Я трясся від гніву, тратячи час на те, щоб піти зран[н]я до церкви — і не смів противстати такій гадці, раз вона у мене з'явилася, з сердечною тугою і нудився в церкві, і пропускав університетські години — хоч уважав то своїм обов'язком — бути скрупулянтним і точним в своїх університетських повинностях; виконувати їх не за страх, а за совість. Далі і далі я зовсім перестав читати белетристику, тому що се була моя найбільша втіха. Я перестав ходити до театру, на оперу, на музику, з тих самих причин. Я перестав писати белетристичні речі і натомість перекладав на українське життя святих — бо белетристика, мовляк, підтримує в людині своєвільні, гріховні потяги. Я юродствував, свідомо змушуючи себе до вчинків, які могли стягнути на мене глузування, підозріння в лицемірстві, духовім убожестві і под. [ібному]. Я, людина, яка завсіди більш усього боялася поставити себе в фальшиве, смішне положення, я змушував себе до того, що мені було неприємно — на те тільки, аби робити щось на перекір собі. Я вжив цілий ряд охоронних жестів, рухів і слів, які в ґрунті речі не були нічим іншим, як старими магічними охоронними засобами, забобонами, призначеними на те, щоб охоронити засобами, забобонами, призначеними на те, щоб охоронити себе від прикрих і тривожних гадок. Я котився похилою площею — борюкався і не міг спинитись, і був сам свідом[ий] сеї небезпеки.

На сій похилості зкотився і згинув наш великий земляк Гоголь: перейнявшись високими гадками про свою місію учителя життя, він природно, з погляду православного аскетизму прийшов до переконання, що таке учительство має здійснитися не сатирою, не комедією, не белетристикою, а в формі справжніх поучень і згорів, не здужавши пережити такої зради свому справжньому поклонянню. Коли я дивлюсь на його страшну посмертну маску — людини, замученої страшною суперечністю природних потягів своєї вдачі і мертв'ячих імперативів аскетичного християнства, мене обіймає страх перед безоднями сеї аскетичної доктрини — мабуть, особливо небезпечними для української вдачі — в ґрунті речі взагалі дуже мало релігійної. Мені теж гризло коли не психоз, не монастир, то якась лицемірство на

розстайних дорогах реальних вимог життя і приписів церковної моралі. Але у мене при всіх моїх збоченнях лишався твердий і непохитний стрижень, котрий кінець кінцем утримав мене над берегом пропасті — се моя свідомість національного обов'язку. Перше — людина мусить заплатити свій довг громадянству, свому людському колективові, а потім уже журитися своїм індивідуальним спасенням чи самодосконаленням. Предики наші проспали свої часи, пролежали під грушкою свої часи, протратили запаси національної свідомості, зв'язлості, когеренції²⁸ суспільного колективу — нам дістався в уділ обов'язок над[о]л[у]жити занедбане і розтрачене своєю енергією і витривалістю в активності і творчості. Сей культ громадсько-національного обов'язку взяв гору над аскетичними страшилами, відогнав їх і кінець кінцем <...> цінував мене від них.

На перший початок я скомбінував собі приціл національності з провіденціалізмом. Гердерів образ людства в формі арфи, на котрій різні народності являються струнами і від наявності цілості й повнозвучності їх залежить повнота акорду людського життя, вселюдської культури. Треба зберігати сі струни, дбати про повноту розвитку і життя кожної національності, щоб культура людства гучала повними, могутніми акордами, і, очевидно, передусім сей обов'язок спадає на свідомішу частину народу, на тих одиниць, що зрозуміли сю вагу повноти національного життя і свій обов'язок — посвятити себе йому.

В поміч підоспіла історіософія Гер[е]ля — його космічний дух, що усвідомлює себе в людстві, і різні національні культури являються різними стадіями, чи ступенями сього космічного усвідомлення. За світом германським має виступити на арену світової творчості і свідомості світ слов'янський, і в нім поруч народності великоруської повинна в повній мірі розгорнутись і проявити себе народність українська.

В такім освітленню служіння національному життю, національній культурі діставало санкцію майже релігійну!

Тільки, поступаючись аскетичному ригоризмові, я переносив центр ваги сього майбутнього служення з літератури, з белетристики до сфер більш поважних і аскетичних. Такою була історія. Мабуть, не без впливу тодішньої моєї кризи мої наукові інтенси перестаять двоїтись між історією

і літературознавством, і я уже твердо знав, що буду студіювати історію — в київському університеті, під проводом Антоновича. Але батько мій, наляканий вістями і оповіданнями про студентські історії, не хотів мене пускати до київського університету. Він боявся, що я з своїм «українофільством» (слово се в тодішніх часах звучало дуже грізно і зловіщо) невідмінно попаду в якусь «хохломанську історію». Матуральний інцидент ще збільшив сі побоювання. Він за краще вважав, щоб я їхав до Москви (Петербург, мовляв, місто нездорове, особливо для нас, людей з полудня). Я старався його всяко заспокоїти. Але після отсеї матуральної пригоди він став ще більше настоювати на тім, що київський університет не для мене, а ж ніяк не хотів відступити від гадки про Київ. Останніми роками я хоч і не зав'язав фізичних зв'язків з ним, але духом [в]війшов в київський осередок дуже сильно і широко — на се вплинуло свого часу читання «Киевской старины», київська українська література, оповідання Кобилянського і остання подорож, безпосередній дотик до київських людей і речей. Я вже зв'язався і зжився з тим усім в своїх гадках і настроях як з черговою обставиною своєї діяльності. Але потім, як я тільки що шукав моральної підтримки батька в хвилях своєї слабості, я не смів іти проломом проти його бажань, — не кажучи вже про матеріальну залежність, і міг тільки його заспокоювати і запевняти, що заховуватиму всяку обережність, щоб не влетіти в історію. Кінець кінцем батько поставив мені ультиматум: він не буде противитись тому, щоб я їхав до Києва, коли я дам йому слово, що не буду брати участі в ніяких секретних організаціях, і я дав йому слово, хоч і відчував всі небезпечні наслідки сього при тій надмірній скрупулятності, що все далі обгострювалася під впливом пережитої психічної протрації: очевидно, я на кожному кроці буду спинятись, аналізувати і важити, щоб як-небудь не порушити даної обіцянки.

Але сталося. Я після до київського університету заявку про своє бажання вступити на історично-філологічний факультет з атестатом і п'ять карб[ованців] писового — як приписано було в оголошеннях, надрукованих в газетах, і за кілька тижнів дістав повідомлення, що мене зараховано в студенти. Хоч се була не більше, як проста канцелярська формальність, вона прийнята була в родині нашій як

важний крок на життєвім шляху — я став студентом.

Мати заходилась коло мого екіпування: білем, постіллю і т.ін. Се давало їй розривху і заняття, дуже потрібне по перенесенім нещастю — смерті її останньої дитини. Вона виря[д]жала в далекий світ старшу. Хоч я вже й перед тим шість літ прожив поза хатою, і тепер їхав між родину — дядько Захарій дав згоду, щоб я у нього мешкав скільки схочу, проте все-таки ближчим, під рукою здавався гімназійний пансіон під управою добре знайомого директора Маркова, ніж той далекий, бурхливий, таємничий світ, куди я мусив тепер податися.

В університеті з минулого року заведено форму: темно-зелені сурдути офіцерського крою, з блакитним ковніром і двома рядами золотих гудзиків з державними орлами, мундири з одним рядом гудзиків і ковніром, обшитим залотим гауном, до того шпада³⁰, так звана жабоколка, і темно-зелений кашкет з блакитною обичайкою. Се було зверхнім знаком глибоких змін в університетській науці і житті, задуманих реакційним урядом Олександра III і втілених в «університетській уставі 1885 року», що [в]війшла в життя в попереднім академічнім році; тому в перших роках університетська адміністрація (новозаведена установою «інспекція студентів») надавала йому такого значення: умундування студентів означало відрив їх від старих традицій академічної с[в]ободи. Ми ж, сидючи у Владикавказі, де університетських студентів було взагалі обмаль, не підозрівали сакраментального значення сього студентського обмундування і тому не надавали йому такої ваги, яку вона мала тоді в формальностях вступу до університету. Тому що владикавказькі кравці не мали вправи в університетськім екіпуванні, поставлено було, що я собі споружу «форму» в Києві, а тим часом я собі пошив ще одну піджачну пару з куска легкого сукна шоколадної фарби, котру батько мав нагоду купити пер[е]д кілька роками за знижену ціну, тому що її погризли на краю миші, і з того приводу ми з батьком вже кілька літ одягалися в убрання «з одного куска». Я взагалі в своїх настроях вважав обов'язком уникати не то що якого-небудь франтовства в убранні, але взагалі чого-небудь нового; старе, вируділе пальтишко і білий кашкет, що від довгого живання стратив усяку форму, я цінив власне тому, що вони, можна сказати, — провокували око

своїм убогим і заношеним видом. Оден з гімназійних товаришів, здивавши мене на залізничнім двірці в Владикавказі, задав мені зневажливе питання, що се я таким «шустером» (шевцем) виглядаю. Коли се я переказав дома, мати була, очевидно, тим вражена. Але я був і вражений, і потішений zarazom: власно так мені треба було виглядати згідно з новими моїми настроями — викликати не поважання і подив, а легковаження і зневагу.

«Вся красота цареві доньки всередині її», як сказано в Пісні Пісень.

З теперішньої перспективи я міг би себе потішити, що сей мій товариш, що так зневажливо обізвався про мій вигляд, не виглядав, а таки й був справжнім шустером, хоч і старався виглядати як «справжній студент»³¹.

ЯК МЕНЕ СПРОВАДЖЕНО ДО ЛЬВОВА (Лист до хв. редакції «Діла»)

Я маю звичай не зважати на газетні брехні і пакості, але сей раз берусь за перо, бо вже занадто часто підіймається мова про обставини мого приходу до Львова і говориться багато безпотрібного — треба раз сю справу пояснити. Прошу сей лист у вашій газеті, як одиницім независимим органі для інтелігенції, умістити.

Дуже часто оббивалося об мої уха (а ще частійше, певно, писалося, бо я тих газет не читаю), як то до Ол. Барвінський³² «спровадив» мене до Львова всякими коштами та заходами, положив тим початок науковій роботі в Галичині, дав їй спромогу розвою, випросивши субвенції³⁴ для Товариства імені Шевченка, а з тих причин ся робота віндикує[ть]ся³⁵ як заслуга новокурсної політики. Недавно довідався я інакше: що то він «вижебрав» для мене «посаду» і що я показуюсь невдячним тепер, коли виступив разом з іншими независимими русинами проти надуживання слов'янської ідеї для політики реакції і насильства (при чім, nota bene³⁶, московфільське сторонництво³⁷, як і правительственне не ухилилось від участі в тім «всеслов'янським» святі). Отже, се «спровадження» і права на мою вдячність (дарма, що сі дві речі самі собі противляться) потребують вияснення.

Про план засновання катедри руської історії в львівським університеті

(потім сю справу покрутили і вийшла «катедра всесвітньої історії, з особливим оглядом на східню Європу») я довідався в 1891 р. від проф. Антоновича. Проф. Антонович при тім пояснив, що для сієї катедри рефлектують³⁸ на нього, що він одначе не почуває в собі енергії до роботи на новім ґрунті, що в Галичині нема місцевого кандидата, тому треба, щоби хтось з України піднявся сього, і що, на його думку, повинний се зробити я. Я заявив згоду, бачучи в тім патріотичний обов'язок, а певний, що й проф. Антонович виходив тут з інтересів науки, а не з моїх особистих, бо дуже добре знав мої матеріальні обставини і становище в наукових сферах, знав отже, що я не потребую «жебраної посади» за кордоном. Зрештою, ціла справа тоді була тільки в проєкті, я здобував собі ті наукові кваліфікації, які треба мені було мати для професури в Росії, в справі ж львівській не робив я найменших заходів, мавши те найцир[і]ше переконання, що не я її, а вона мене потребує.

У Львові — як мені відомо — рефлексковано і далі на проф. Антоновича. Коли не помиляюсь, 1893 р. катедру креовано³⁹; університет поставив терно⁴⁰: на першій місці проф. Антоновича, на другім мене, на третім д-ра Мильковича⁴¹ (тепер професора черновецького університету); на початку осені 1893 р. удавалися в сій справі до проф. Антоновича, але він рішучо відмовив. В вересні с.с. дістав я офіціальну пропозицію чи биевентуально⁴² не прийняв катедри з тою і тою платнею? Я відповів, що приймаю, але при тім хочу заховати російське підданство. На сім справа скінчилась; не дістаючи дальших відомостей, я приготувався до доцентури в Києві, аж на початку грудня с.с. приїхав до Києва д. Барвінський і, побачившись зі мною, сказав, що справа розбивається на моїм жаданню зістатись в російським підданстві. Я сказав, що не знав сього, і на жадання його написав, що коли російське правительство дозволить, я готовий перейти в австрійське горожанство. Після того, в квітні 1894 р. мене заіменовано звичайним професором до Львова.

Отже, як бачите, (і се я виразно підношу), я абсолютно не старавсь дістати катедру ві Львові і ніяких заходів коло неї не робив. Мої київські приятелі (може, ліпше знаючи галицькі звичаї) особливий натиск клали в розмовах з п. Барвінським і з іншими галичанами на те, що то я, мовляв,

роблю прислугу, «жертву», як вони казали; на сім пункті стояли українці, прощаючи мене при від'їзді з Києва, а й сам д. Барвінський се заявив перед мною дуже патетично, коли дістав мою остаточну згоду. Отже, я рішучо застерігаюсь проти всяких претенсій на мою вдячність за «посаду». На ласкавім хлібі ні в кого я не сидів і не си[д]жу, а коли може бути яка мова про вдячність, то хіба про вдячність не від мене, а мені, що прийшов на ту «посаду». Рівно ж не може бути мови про якесь «спровадження» мене всякими трудами і коштами, мов би який струмент до господарського інвентаря новокурсників. Д. Барвінській не мав нагоди ані умовляти, ані впливати на мене, і ніхто інший, бо я від початку уважав се своїм народним обов'язком. Мою згоду мав проф. Антонович ще від 1891 р. Можливо, що в грудні 1893 р. д. Барвінський приїздив спеціально, аби мене умовляти, але й тоді не прийшлося йому сього чинити, бо я заявив згоду відразу і однаковий ефект міг би мати лист з 10-крейцаровою маркою. Правдоподібно, д. Барвінський з свого боку, будиши послом, потрудивсь коло справи керування катедри і її обсадження, але ніколи ся справа не трактувалась як особисте *bene*⁴³ для мене; противно, річ все велася про послугу, про «жертву». Зрештою аж до останнього момента рефлексовано на проф. Антоновича — і коли кого можна уважати причиною, що я опинивсь на львівській катедрі, то власне його: він зрікся сеї катедри і вказав на мене. Які сторонні впливи могли бути на уложення університетського терна, мені не відомо, і чи були, не знаю, але перецінювати їх, знаючи університетську практику, не годиться.

Я їхав до Львова прихильником політики п. Барвінського, властиво нової ери⁴⁴. Нічого дивного: нова ера, від проголошення її послом Романчуком⁴⁵, була здебільшого дуже радісно прийнята на Україні, де вірили в щирі заміри поляків і правительства, в їх охоту привести русинів і поляків до згідного пожиття дорогою признання якнайширшої рівноправності, а поворот п. Романчука уважали невитривалістю. Ідучи до Львова, я надіявся, що за мною піде ціла фаланга українців на львівський університет, де тільки бракує наукових сил, аби творити нові руські катедри. Га, розчаровання прийшло дуже скоро. Сумне враження зробило на мене щире переконання поляків, навіть найприхильніших ру-

сидам (як я думав), що прецінь⁴⁶ поляки — то зверхня нація в краю. В політиці я став помічати речі, що ніяк не впадали в рами моїх українсько-руських переконань. Незвичайно сильно вдарило мене голосування правительственників в соймовій сесії 1894/5 р. в справі реформи місцевих шкільних рад; я вказував, ще не знаючи галицьких відносин, на незгідність сеї реформи з українсько-руською ідеєю, але се не перешкодило їм і при замкненню сесії ще раз заявитись за нею. За сим фактом пішли інші аналогічні і цілком зневірили мене в новокурсній політиці. І як я на початках, з мого щирого переконання, ставав щиро і сміло в обороні нової ери, так і тепер не вагаюсь заявити, що уважаю новокурсну політику не меншою шкодою нашого народу, як москвофільство.

Заразом я мушу з цілою рішучістю застерегтись против того, щоб мою наукову діяльність в Галичині і її результати мали зачисляти між «здобутки» новокурсної політики. Не треба тут забувати, що новіший науковий рух в Галичині опирається не на мені одним, а на цілій громаді людей одушевлених ідеєю культурного розвою українсько-руського народу, а ще більше — не треба тут перецінювати значення тієї «посади», яку я займаю. Безперечно, заснування катедри всесвітньої історії з руською викладовою мовою на львівськім університеті було важним культурним здобутком, але що ся катедра мала спеціальне значення в найновішій розвою нашій науці, то се вже, позволю собі заявити рішучо, не є вплив самої катедри, а моєї малої особи. Я викладаю предмет, не заведений в програму іспитів, отже, нікому не обов'язковий, при іспитах не питаю, взагалі маю всі шанси против себе; і коли при тім всім сеї катедри слідно⁴⁷ в нашій науковій розвою, то се вже тільки моя особиста заслуга, більш нічия, і як я не належу до інвентаря новокурсної партії, бо прийняв катедру без усяких обмежень моїх переконань і горожанської свободи, так не належить і моя робота.

Рівно ж треба застерегтись, щоб найновіший розвій наукової і взагалі культурної роботи Наукового Товариства імені Шевченка заводився до каталогу здобутків котрої-небудь політичної партії. П. Барвінський яко посол і голова того Товариства, дійсно, багато прислужився коло матеріального зросту його, се я признав пуб-

лічно на загальних зборах Товариства 1897 р., коли п. Барвінський уступив з президії, і тепер признаю — але заразом думаю, що він то робив не для реклами свого сторонництва, а з огляду на хосенність⁴⁸ Товариства для руської суспільності. Та як би не було, Товариство не може бути рекламою для політичних партій, бо є не політичне, а науково-культурне і з принципу тримається якнайдалше від усього, що пахне політикою. В нім працюють згідно люде різних сторонництв — і прихильники п. Барвінського, і його противники, і люде ніякої партії — працюють для науки і з них кождей певно застерігся б, аби та праця мала бути рекламою нового курсу. А коли недавно новокурсний орган, як я випадково довідався, доводив, що субвенції уділені Товариству з публічних фондів на видання «і на ремунарації»⁴⁹ зобов'язують мене особисто до солідарності з новокурсною політикою, бо вони, мовляв, здобуті п. Барвінським, то най ш[ановний] читач сам знайде відповідну кваліфікацію для сього виводу. Субвенції призначались Товариству не на політичну пропаганду, а на наукові цілі, і хто побирав з тих фондів яку ремунарацію, побирав гріштяжко заслужений, не жебранину, і до ніякої вдячності за неї не обов'язаний. Я ж особисто, хоч мав зарівно теж право на запрацьовану ремунарацію, то ніколи, заявляю виразно, не положив собі за свою працю ані феника до кишені (панове новокурсні політики через своїх одномишленників — членів Товариства можуть в тім переконатися, вглянувши в книги, а я теж можу служити їм документами); признані мені деякі ремунарації обертав я досі на користь самого Товариства або на стипендії від нього ж. Прикро мені се говорити про себе, але двозначний натяк згаданого органа примусив мене до сього. Зрештою на головство в Товаристві я не пхався; працював в нім літами, кілька сили, за президії п. Барвінського, прийняв провід, між іншим, на виразне прошення його ж самого, і кождей хвилі радий передати той провід кому іншому; обов'язок тяжкий,

а гонори най кого іншого звабляють.

Взагалі останніми часами орган новокурсників розпочав формальний похід проти мене. За новинкою про мою «невдячність» (розуміється, без названня імені!) принесли мені нову, де «професора університета д-ра К-у» взято в оборону супроти редакції «Літературно-наукового вістника», що вона йому «відкинула» промову («Літературно-науковий вістник», як і «Зоря», взагалі не містить святочних промов, що добре відомо і д-ру К-і) взято в оборону д. Борковського⁵⁰, що через «зневажливість» мусів з тієї редакції уступити (про сю зневажливість я від самого д. Борковського нічого не чув і зістаюся з ним в якнайліпших відносинах⁵¹; зазначено, що Наукове товариство імені Шевченка зійшло з становища наукового на політичне через те, що не вислало телеграми на свято Палацького⁵² (власне для того, що заносилось на політичну маніфестацію, якою се свято й було дійсно — отже хто не бере участі в політиці, тим самим маніфестуєся політично — *lucus a non lucendo*⁵³), «а ще більше через підпис голови Наукового товариства ім. Шевченка проф. Грушевського на відомім протесті» (де я підписався як приватна особа, без титулу голови, виразно се зазначивши в дискусії, і, розуміється, моє головство нічого до того не мало, як не відповідає Наукове товариство ім. Шевченка за всі ті політичні історії; де фігурувало ім'я попереднього голови д. Барвінського) — etc.⁵⁴

Я згадав про се *exempli gratia*⁵⁵. Правдоподібно, цінний орган новокурсників і дальше не залишить подавати рівно ж дотепні, правдиві й благородні новинки, але я уважаю низшим моєї гідності відповідати на них і не маю заміру сього чинити. Сей раз я взявся за перо для інформації, раз на завсіди, чесних і незалежних елементів нашої суспільності, а хто би хотів надалі тим газетним вигадкам вірити, то вже лишаю на його сумлінні й честі⁵⁶.

ПРИМІТКИ

⁴⁸ Екзаменаційна праця.

⁴⁹ Ореллії (Ореллі) Каспар фон (1787 — 1849) — реформатський священик, професор класичної філології в Цюріху. Видав критично перевірені тексти творів Цицерона, Горація, Тацита, Платона.

⁵⁰ Приватні. (лат.).

⁵¹ Одроквень, відкритий, сенсацій. (лат.).

⁵² Зчеплення, зв'язку (лат.).

⁵³ Гердер Йоган Готфрід (1744 — 1803) — німецький філософ і літературознавець. Розглядав літературний процес у залежності від

історичного й духовного розвитку кожного народу.

³⁰ Шпага (польськ.).

³¹ Писано 29.IX.1930, в день виїзду з Кисловодського, коли мені скінчилося 64 роки. (Авт.).

³² Мемуарний уривок «Як мене спроваджено до Львова» надруковано у львівській газеті «Діло» (1898. — 22 червня) 1 липня. — № 137), звідки його й передруковуємо. Цікавий для вивчення мови М. Грушевського: ряснота полонізмів свідчить про те, що його тексти у львівських виданнях піддавалися ґрунтовній стилістичній обробці.

³³ Барвінський Олександр (8.VI.1847 — 25.XII.1926) — педагог, історик, громадський і політичний діяч. Депутат до австрійського парламенту (1891 — 1907) та галицького сейму (1894 — 1904). П'ятий з черги голова Наукового товариства ім. Шевченка (1893 — 1897), попередник М. Грушевського на цій посаді.

³⁴ Дотації, субсидії (польськ.).

³⁵ Тут: поновлюється в правах.

³⁶ Буквально: добре зятям (лат.).

³⁷ Партія (польськ.).

³⁸ Претендують, числять (польськ.).

³⁹ Засновано (польськ.).

⁴⁰ Подання трьох кандидатів на одне місце (лат.).

⁴¹ Милькович Володимир (1869 — 1916) — історик-візантолог, професор Чернівецького університету, з походження серб.

⁴² Можливо, дивлячися з обставин (польськ.).

⁴³ Добро, благо (лат.).

⁴⁴ Нова ера — спроба центрального австрійського й краевого галицького урядів у 1890-х роках заспокоїти національні домагання українців, щоб приєднати їх до Австрії. Українську мову було визнано кравною, по

школах заведено фонетичний правопис, засновано товариство взаємних забезпечень «Дністер», українську гімназію в Коломиї, одержано матеріальну допомогу Науковому товариству ім. Шевченка й іншим культурним установам. За це українці мали відійти від опозиційної політики. Ініціатива в цій справі йшла від австрійського міністерства закордонних справ.

⁴⁵ Романчук Юліан (1842 — 1932) — політичний і громадський діяч і письменник. Один із засновників товариства «Просвіта» (де головував у 1896 — 1906 роках), Наукового товариства ім. Шевченка, газети «Діло». Посол до галицького сейму (1883 — 1895) й австрійського парламенту (1891 — 1897, 1901 — 1918), з 1911-го віце-президент парламенту.

⁴⁶ Однак, все-таки.

⁴⁷ Йі помітно.

⁴⁸ Користь.

⁴⁹ Одноразова винагорода, премія (лат.).

⁵⁰ Борковський Олександр (1841 — 1921) — журналіст, викладач, громадський діяч. Видавець «Зорі» (1886 — 1889), «Діла» (1902 — 1911).

⁵¹ Редакційна примітка газети «Діло»: «В сій справі дістали ми від п. Борковського запевнення, що нічия і ніяка «зневажливість» не «виїла» его з редакційного комітету «Літер.[атурно]-наук.[ового] вістника», бо ніякої зневажливості не зазнавав ні від кого. П. Борковський носився навіть з гадкою вислати до звісного новокурсного дневника спростовання тієї сплетні, а здержала его лише неохота входити в яку-небудь стичність з тим дневником».

⁵² Палацький Франтішек (1798 — 1876) — чеський історик і політичний діяч.

⁵³ Світло, що не світить; безглуздя (лат.).

⁵⁴ Тощо (лат.).

⁵⁵ Для прикладу (лат.).

Публікація й примітки
Сергія ВІЛОКОНЯ